

zonder de aanwezigheid van de laterale klieren, terwijl zoals uit de waarnemingen blijkt de dorsale klier niet of nauwelijks werkt.

Tot slot wil ik niet nalaten de prachtige waarneming van Van Schepdael te vermelden. Op 24 juli 1953 nam hij drie *teleius*-vlinders waar, die temidden van een troep bladluizen op Vogelwikke (*Vicia cracca* L.) zaten. Ze hadden de tong uitgerold en bleken aan de achterlijfsspits van de luizen de zoete afscheiding op te

likken. Dus op ongeveer dezelfde manier als hun gastheren dat plegen te doen. Ook bij tropische soorten was dit waargenomen. Zelfs zijn daar soorten die hun eieren tussen de luizen leggen. De rupsen verslinden dan de luizen zoals bij ons de zweefvliegjarven doen. Wellicht vinden we hier een andere zijde van de myrmecophilie. Dit punt in het blauwtjesleven is al even boeiend en vraagt ook nog om meer studie.

Litteratuur:

Algemene overzichten:

Warnecke, G., 1932/33. Uebersicht ueber die bisher als myrmecophil bekannt gewordenen palaearktischen Schmetterlingsraupen der Familie der Lycaenina. Int. ent. Z. Guben 26/27.

Hinton, H. E., 1950. Myrmecophilous Lycaenidae and other Lepidoptera. A summary. Proc. Trans. South London ent Soc., 1949-50: 111.

Recentere artikelen:

Clarke, C. A., 1954. Breeding the large Blue Butterfly in Captivity. The Ent. Rec. and Journ. of Var. 66: 209.

Elfferich, N. W., 1963. Kweekervaringen met *Maculinea alcon* Schiff. Entomol. Ber. 23: 46.

Schepdael, J. van, 1958. Le cycle biologique et la myrmécophilie de *Maculinea teleius* Bergstr. Linneana Belgica 1: 17.

Enige aantekeningen over de Waterral in verband met winterwaarnemingen in het gebied van de Oude Maas en op Schouwen

J. P. C. BOOT en J. MENNEMA.

Het is verheugend te constateren, dat in toenemende mate onderzoeken worden ingesteld naar het voorkomen, de verspreiding, het gedrag, e.d. van één bepaalde vogelsoort. Hierdoor wordt de literatuur over vogels aanzienlijk verrijkt en kunnen vele uit incidentele veldwaarnemingen getrokken conclusies worden geverifieerd (of verworpen!).

Het ligt voor de hand, dat dergelijke onderzoeken vooral worden gedaan met vogels, die niet moeilijk te herkennen zijn, waardoor de hulp van amateur-ornithologen van grote betekenis kan zijn. Deze onderzoeken kunnen verrassende (voorkomen van de Kokmeeuw, R.I.V.O.N.), maar soms ook verbijsterende (tellingen van broedgevallen van Ooievaar, Staats-



Fig. 1. *Het biotoop van de overwinterende Waterral aan de Oude Maas. Foto Menema.*

bosbeheer/R.I.V.O.N.) resultaten opleveren.

De literatuur over moeilijker te herkennen en minder algemeen voorkomende vogels blijft echter in de meeste gevallen nog steeds beperkt tot het vermelden van incidentele waarnemingen, die niet vermogen een algemeen en betrouwbaar beeld te geven van het voorkomen, het gedrag, het biotoop, e.d. van deze vogels.

Zo is het ook met de Waterral, die regelmatig wordt genoemd in verschillende artikelen, maar waarover de gegevens toch uiterst summier zijn. Het lijkt daarom nuttig de gegevens, die wij in twee beperkte gebieden van Nederland, t.w. de Oude Maas en Schouwen, gedurende een aantal jaren hebben verzameld, in een artikel te verwerken. Hoewel de waarnemingen niet groot in aantal zijn en zeker niet pretenderen een algemeen en betrouwbaar

beeld van de Waterral te geven, menen wij hiermede toch een bijdrage te kunnen leveren tot de kennis omtrent een vogel, die door zijn leefwijze en voorkomen niet algemeen bekend is.

De literatuurgegevens, zoals die in de Atlas van de Europese vogels (Voous, 1960) staan vermeld, zijn, zover ons bekend, het volledigst: „hij leidt een zeer verborgen leven in de dichte oevervegetatie in de verlandingszone van meren, plassen en langzaam stromende rivieren, uitgestrekte zoetwatermoerassen, met inbegrip van riet- en biezenvelden. Zijn nest bouwt hij op de grond in de moerasvegetatie, heel vaak in het riet of hoog gras. Het Europese broedgebied van de Waterral strekt zich uit van Zuid-Scandinavië (ook IJsland) tot de landen aan de Middellandse Zee en van Ierland tot in Rusland. Zijn voedsel bestaat uit een grote

verscheidenheid van kleine water- en moerasdieren en allerlei plantaardig materiaal. Hij kan zowel trek- als standvogel zijn en overwintert als trekvogel veelal in de landen rondom de Middellandse Zee en in Zuid-Azië. Vele broedvogels van Midden- en West-Europa trekken echter niet weg, doch overwinteren op daartoe geschikte plaatsen, waar de modderbodem zacht en het water open blijft; in het uiterste geval zelfs aan open oevers van beekjes en aan bronnen. Ook op IJsland is de Waterral klaarblijkelijk overwegend standvogel nabij het warme water van de geisers".

De Vogelgids (Peterson, e.a./Kist, 1960), uiteraard iets bondiger in zijn gegevens, noemt „het overwinterende aantal gering; trekt weg en door van begin augustus tot in november en keert terug van half maart tot begin mei. Nestelt in het riet of zegge boven ondiep water. Nerveus en teruggetrokken gedrag als Kwartelkoning, moeilijk waar te nemen; wordt gewoonlijk herkend aan opvallend geluid, dat dikwijls 's nachts wordt gehoord".

Ook A Practical Handbook of British Birds (Witherby, 1924) vermeldt het gedrag van de Waterral als „schuw en geheimzinnig. Hij rent op het eerste alarm snel weg met naar beneden gedrukte kop en zwemt goed. De Waterral bewoont rietvelden en de ruige kruidenvegetaties van moerassen en vennen. Hij broedt van begin april tot juli en is zowel standvogel als wintergast en doortrekker. De trekbewegingen staan vermoedelijk mede in verband met de weersomstandigheden en vinden dan ook plaats van december tot februari".

Over de leefwijze van de vogel zijn de gegevens opvallend eensluidend: zeer verborgen, teruggetrokken, schuw, geheim-

zinnig. De winterwaarnemingen, verzameld in het gebied van de Oude Maas en op Schouwen, doen echter de vraag rijzen, of deze kwalificatie geheel en al juist is.

De Oude Maas is een zoetwatergetijdenrivier, die zich uitstrekt van Dordrecht tot even voorbij Vlaardingen, waar hij samenvloeit met de Nieuwe Maas. In 1958 startte de Werkgroep Oude Maas met een onderzoek (Mennema, 1962a), dat vooral beoogde de natuurwetenschappelijke waarde van de rivier en zijn oeverlanden nader te bepalen.

Die natuurwetenschappelijke waarde hangt nauw samen met de getijdenbeweging — de verschillen tussen hoog- en laagwater kunnen ± 2 m bedragen — waardoor het voorkomen van planten en dieren aan zeer bepaalde voorwaarden is gebonden. De planten, die de getijdenbeweging tweemaal per etmaal kunnen doorstaan, ondervinden meestal weinig concurrentie, wat tot uitdrukking komt in grote, vrij homogene riet- en biezenvelden. Verder voltooien de griendcomplexen de biologische en landschappelijke aspecten van deze groene rivier.

Een van de facetten van het onderzoek van de Werkgroep is het onderzoek naar watervogels, dat vooral 's winters plaats vindt en 's zomers als nevenonderzoek wordt voortgezet. Over de resultaten hiervan in de jaren 1959, 1960 en 1961 zal binnenkort een rapport verschijnen. Vooruitlopend op dit rapport kan worden geconstateerd, dat zomerwaarnemingen van de Waterral, die op broedgevallen zouden kunnen wijzen, ontbreken, wat niet zo verwonderlijk is. De getijdenbeweging maakt het de Waterral immers onmogelijk zijn nest op de grond te bouwen. Zijn familieleden, de Meerkoet en het Water-



Fig. 2. *Zelfs in de strenge winter van '63 bleven de krekken aan de Oude Maas open. Foto Mennema.*

hoen, weten deze moeilijkheid in enkele gevallen te overwinnen door te nestelen in wilgestobben.

In totaal is de Waterral vanaf het jaar 1958 acht maal aan de Oude Maas waargenomen:

- | | |
|---------------|---|
| 15 nov. 1958. | Barendrechtse Brug; in kreek tussen rietveld en griend. |
| 25 jan. 1959. | Heerjansdam; in rietveld. |
| 26 apr. 1959. | Deltaziekenhuis, Poortugaal; in rietveld langs dijk. |
| 10 jan. 1960. | Goidschalxoord-Barendrechtse Brug; in griendkreekje. |
| 8 feb. 1960. | Kooigat, Rhoon; dood aangetroffen in rietveld. |
| 12 nov. 1961. | Rhoonse Veer; in riet- en biezenveld. |
| 27 dec. 1961. | Koedood-haven; tussen rietstoppels. |
| 30 aug. 1962. | Puttershoek; in veld mattenbies. |

door een excursie met vele deelnemers, waarop hij het wijselijk oordeelde zo spoedig mogelijk te verdwijnen.

Eén keer echter werd hij waargenomen door een eenzame excursieganger, die zijn ontmoeting met de Waterral als volgt

Het is opmerkelijk, dat het aantal, dat als doortrekker mag gelden, gelijk is aan het aantal overwinteraars. In de meeste gevallen werd de Waterral waargenomen

heeft beschreven (Mennema, 1962b): „De eerste maal, dat ik hem waarnam (15 november 1958), zat ik op de dijk bij de Barendrechtse Brug aan de rand van een

griend met mijn kijker enkele spelende Kool- en Pimpelmeesjes te bespieden, tot dat ik opeens iets onder mijn kijker zag doorschuiven. En, ja hoor, in het drooggelopen kreekje, dat de griend van het riet langs de dijk scheidde, liep een Waterral tussen de afgestorven planten naar voedsel te zoeken. Zijn lange, rode snavel en zijn „zebra-pad" achter bij de staart waren op een afstand van ca. 3 m onmiskenbaar. Ik heb zeker vijf minuten, voor paaltje spelend, naar hem zitten kijken. Blijkbaar voldeed ik wel als paaltje, want hij trok zich niets van mij aan en liep driftig in het kreekje heen en weer tussen de planteresten te rommelen, waar hij naar alle waarschijnlijkheid schelpjes en slakjes zocht... en vond".

De twijfel aan het moeilijke begrip „schuwe vogel" werd bij deze incidentele waarneming geboren.

De kennismaking van de eerste van ons met de Waterral op Schouwen vond plaats in een poldersloot in januari 1921. Ook hij kent van Schouwen geen broedgevallen, welk feit nog wordt onderstreept door de Schouwse vogellijst (Vogelwacht Schouwen, 1958), waarop de Waterral voorkomt in de groep doortrekkers en/of wintergasten.

Sinds 1921 heeft het Schouwse polderland vele veranderingen moeten doormaken: de inundatie van de bezetter in 1944 en de stormramp in 1953. Het oude karakter van vrijwel het gehele eiland was hiermede totaal verdwenen, evenals de echte polderslootjes. Weliswaar keerden na de herverkaveling enkele — veel minder — rechte, brede sloten terug, maar door het gemis aan houtgewas langs de kant konden deze toch niet het milieu vormen voor een overwinterende Waterral.

Het duurde tot in 1958 tot de eerste van ons de Waterral op Schouwen weer te-

rugzag. Aan de voet van het duingebied, waar de dorpjes Renesse, Haamstede en Burgh liggen, lopen vele, kleine, ondiepe sloten, die duinwater afvoeren naar het lagere gedeelte van Schouwen. In deze smalle sloten, dulven genoemd, stroomt het water altijd, waardoor de kans op bevriezen uiterst gering is. Tweemaal per jaar moeten zij door de aangelanden worden gezuiverd van plantengroei en verzanding, wat echter niet wegneemt, dat de slootkanten rijk begroeid zijn met kruiden, struiken en bomen. In een dergelijk slootje, dat de boomgaard Boeye's Bosch in Burgh van de duinen scheidt, zijn sinds 1958 vele winterwaarnemingen van de Waterral verricht.

Hier volgen de data, waarop gedurende de laatste jaren de eerste Waterral werd waargenomen:

6 november 1958,
28 november 1959,
28 november 1960,
26 november 1961,
3 november 1962.

Alle eerste waarnemingen werden gedaan in het slootje langs de boomgaard met uitzondering van die van 6 november 1958, waarop de vuurtorenwachter van Haamstede een exemplaar vond — het betreft hier dus een doortrekker — dat zich 's nachts tegen de glazen omkoepeling had doodgevlagen.

De eerste waarneming van 1961 kondigde zich zeer luid en duidelijk aan. Twee Waterrallen konden het in het slootje langs de boomgaard niet eens worden over de juiste demarcatielijn, wat gepaard ging met kreten, die thuis hoorden op de varkensmarkt.

Helaas blijft het aantal laatste waarnemingen van overwinterende en/of doortrekkende Waterrallen, beide gedaan in het



Fig. 3. *De Waterral in een van de Schouwense „dülven”*. Foto Boot.

slootje langs de boomgaard, beperkt tot twee jaren:

18 april 1960,
1 mei 1962.

Teneinde een indruk te krijgen over het aantal overwinterende Waterrallen werden in het seizoen 1961/1962 tellingen verricht. Over een totale lengte van 1800 m afwateringsslootjes, als boven beschreven, werden 11 exemplaren gesignaleerd, waarbij de mogelijkheid niet uitgesloten mag worden geacht, dat er nog wel enkele aan de aandacht ontsnapt zijn.

Over het gedrag van de Waterral met betrekking tot zijn schuwe leefwijze vertellen enkele waarnemingen op Schouwen iets meer.

Het schreeuwende incident op 26 november 1961 had tot gevolg, dat de twee Waterrallen elkaars gebied respecteerden. Daardoor hield een van de vogels zich op

in het slootje langs de boomgaard, waar dichtbij het kippenhok stond. De traditionele zeven kippen en een haan werden iedere dag gevoederd en van vers drinkwater voorzien, dat gemakshalve uit het slootje werd gehaald. Deze handeling deed de Waterral de allereerste keren opschrikken en wegrennen, ondanks het vriendelijke aanbod van wat kippevoer. Toen het kippevoer voor de Waterral vervangen werd door... kattenbrood, veranderde zijn gedrag. Eerst nog enigszins wantrouwend, wachtend tot er niemand meer bij het kippenhok was, kwam hij de stukjes kattenbrood wegslepen naar een schuilplaats. Later werd zijn gedrag wat minder schuw, niettegenstaande het lawaai, waarmee de kippenvoeding gepaard pleegt te gaan: een klap van het hekje, dat toegang geeft tot de boomgaard en een aantal luide tikken met het drinkbakje tegen een paal om het van vuil te ontdoen. Dit

lawaai werd binnen enkele dagen voor de Waterral zelfs het herkenningsteken van een naderende maaltijd. Zodra het hekje dichtklapte, verliet hij zijn schuilplaats en sprong in het slootje. Dan, na het legen van het drinkbakje tegen de paal, kwam hij kopknikkend en staartwippend met lange passen aanplonzen. Zo naderde hij tot op ongeveer 3 m en bleef dan, nog steeds wippend met zijn staart, staan wachten tot hem de lekkernij werd toegeworpen. Is dit het kenmerkende gedrag van een vogel, die in de literatuur als schuw bekend staat? Ook in de strenge winter van 1962/1963 konden in het slootje Waterrallen worden waargenomen:

- 23 dec. 1962. Twee ex. bij het kippenhok, zo hard schreeuwend, dat het in de naburige huizen kon worden gehoord!
- 30 dec. 1962. Vijf (!!) ex. op dezelfde plaats, een voor de Waterral opmerkelijk hoog aantal.
- 1 jan. 1963. Een dood ex. op het grasveld voor een huis bij de boomgaard. Door kat gedood?
- 6 jan. 1963. Een dood ex. in het slootje langs de boomgaard. Wellicht door koude uitgeput.
- 12 jan. 1963. Nog twee ex. in het slootje. Het ene ex. is duidelijk minder schuw dan het andere.

Tenslotte zijn ook gegevens verzameld over het gedrag van de Waterral op de voederplaats, waar de vogel zich ontpopte als een ware amokmaker. Waarnemingen van de heer N. H. Lijssen te Burgh bevestigden dit: een Roodborstje, een Heggemus en een Veldleeuwerik werden achter elkaar bij de nek gegrepen, gedood en tot voedsel gedegradeerd.

Wij zijn er ons ten volle van bewust, dat onze verzamelde gegevens in feite beschouwd moeten worden als een groot aantal incidentele veldwaarnemingen. Zoals echter in het begin van het artikel

werd betoogd, zal het bijzonder moeilijk, zo niet praktisch onmogelijk zijn om over de verspreiding en het gedrag van de Waterral in de winter een zo volledige set waarnemingen te verkrijgen, dat het trekken van conclusies wordt gerechtvaardigd. Daardoor wordt het haast ondoenlijk een juiste indruk te geven over het voorkomen en het gedrag van de Waterral in de winter.

Enkele opmerkingen willen wij toch gaarne naar aanleiding van de verkregen gegevens maken. Is het gedrag van de Waterral nu werkelijk wel schuw te noemen? En is het begrip schuw eigenlijk niet een bijzonder moeilijk te hanteren begrip, vooral wanneer het betrekking heeft op het

gedrag van een vogel het gehele jaar door?

Men zal beslist geneigd zijn een Roodborstje een mak vogeltje te noemen, daarbij denkend aan de gemakkelijke toenadering, die het in de wintertijd met de mensen zoekt. In de broedtijd echter is het uiterst moeilijk deze gemakkelijke toenadering, nu van menselijke zijde, te herhalen.

Ook het omgekeerde komt voor. Wie in de zomertijd de Kramsvogel in de drukste parken van Stockholm zijn voedsel ziet zoeken net zoals de Merel hier, zal niet kunnen vermoeden, dat deze vogel

in het overwinteringsgebied Holland in het algemeen zo moeilijk is te benaderen. Zullen de Zweden de Kramsvogel schuw noemen?

Tenslotte willen wij de nadruk leggen op het feit, dat al onze waarnemingen gedaan zijn in een periode, dat de Waterral doortrekker of overwinteraar is. Zoals eerder werd vermeld, komt de Waterral in het gebied van de Oude Maas en op Schouwen niet broedend voor, zodat wij niet in

de gelegenheid waren het gedrag in de wintertijd te vergelijken met dat van de vogel gedurende de broedtijd. Dat neemt toch niet weg, dat wij graag willen voorstellen het begrip „schuwe vogel” in het algemeen nog eens ernstig op zijn juiste waarde te toetsen. Wat de Waterral betreft, menen wij de kwalificatie schuw te moeten bestrijden, indien deze ook betrekking heeft op het gedrag van de vogel in de wintertijd.

Litteratuur:

- Mennema, J. 1962a. Het onderzoek aan de Oude Maas. Raad voor de Lichamelijke Opvoeding, R'dam.
 Mennema, J. 1962b. De waterral. Binding 5e jg. no. 11, Rotterdam.
 Peterson, R. T. e.a. / Kist, J. 1960. Vogelgids. Elsevier, Amsterdam.
 Vogelwacht Schouwen 1958. Schouwse Vogellijst.
 Voous, K. H. 1960. Atlas van de Europese Vogels. Elsevier, Amsterdam.
 Witherby, H. F. 1924. A Practical Handbook of British Birds. Witherby, London.

Nieuwe vondsten van zeldzame veenmossen in Nederland

E. E. VAN DER VOO.
 (R.I.V.O.N.)

In 1958 ontdekte Drs. P. Glas (toentertijd teamleider bij het vergelijkend botanisch onderzoek van voedselarme waterplassen door de Stichting tot Onderzoek van Levensgemeenschappen) een voor Nederland nieuwe veenmossoort: *Sphagnum dusenii* Jensen (4). Deze boreaal-montane soort werd in een levende hoogveenvegetatie in de Besthmermeertjes bij Ommen gevonden. In augustus 1959 trof ik tijdens een gezamenlijk bezoek van het S.O.L.-team aan het Mosterdveen (gem. Ermelo), in een slenk op een van de venoeveren eveneens *S. dusenii* (fig. 1) aan (7). Aangezien in laatstgenoemd veen, evenals in

de Besthmermeertjes, *Scheuchzeria* (*Sch. palustris*) voorkomt, verschaft de vondst van *S. dusenii* een bevestiging voor het door Barkman en Glas gestelde, dat de oecologie van deze veenmossoort met die van *Scheuchzeria palustris* overeenkomt. Daarna vonden Dr. J. J. Barkman en ik *S. dusenii* op vele plaatsen in Drente, waarop in een afzonderlijke publikatie t.z.t. wordt teruggekomen, als het oecologisch onderzoek is voltooid.

Een andere, zeer zeldzame veenmossoort werd door Drs. H. C. J. Verhoeven tijdens zijn onderzoekingen voor de S.O.L. in juni 1959 in „de Kijl” (gem. Westerbork) ge-